

KULTURA

Іза ХРУСЛИНЬСЬКА

ПЕРЕВАГА ПРОСТЯГНУТОЇ РУКИ*

“Польсько-українські відносини за останнє п’ятдесятитліття багаті на похмурі, часто криваві сторінки... Треба нарешті покінчити з цією атмосферою, що отруює Східну Європу”, – писав Єжи Гедройц на сторінках паризької “Культури”. Ніхто не сприяв зведенню мостів дружби між обома народами так, як він.

Іза Хруслинська

Коли на зламі 40-х і 50-х років Єжи Гедройц проголошував, що “утворення незалежної України відповідає інтересам Польщі”, коли він заявляв, що в майбутньому Львів повинен належати Україні, коли він розпочав боротьбу з примарами минулого, які тяжіли над польсько-українськими відносинами – можна було гадати, що він обстоює нездійсненні утопії. З часом історія підтвердила точність його великого політичного передбачення.

В березні 1952 року Юзеф Лободовський писав на шпальтах паризької “Культури”: “Терени, на яких відбуваються нечисленні польсько-українські зустрічі, так наїжачені колючим дротом, перекопані вовчими ямами, засмічені взаємними упередженнями й підозрами, просякнуті стічними водами застарілих поглядів (...), що треба ці терени бодай трохи очистити й дренажувати, інакше ми безнадійно загубимося в них... Який же вихід із цього кривавого кола ненависті? (...) Сперечатися до скону про те, хто перший розпочав, хто дужче завинив, хто пролив більше крові? Чи, може, зважитися віддати перевагу іншому – власне віддати її простягнутій руці?”

На дві підпори – віру, що колись постане незалежна Україна, і переконання у необхідності нормалізації взаємин із нею шляхом зведення польсько-українських мостів – спиралася українська

* Стаття надрукована в “Газеті виборчій” 24–25 квітня 2004 р.

концепція Єжи Гедройца й колективу “Культури”. Вся діяльність цього колективу упродовж понад півстоліття ґрунтувалася на цих двох принципах.

Час “Бунту молодих”

З роками Гедройц стверджував: “Я не маю ніякого особливого почуття до українців чи до України. Це справа здорового глузду”. Якщо в 1930 роках він вирішив вивчати у Варшавському університеті історію України, то зробив це – як говорить у своїй “Автобіографії в чотири руки” – радше через упертість. На його рішення вплинула й дружба з отцем-василіянином Тадеушем Ревуцьким, котрий мав тісні стосунки з митрополитом Андреем Шептицьким. Він був єдиним польським студентом на цьому курсі. Навчався під керівництвом професора Мирона Кордуби, завдяки якому згодом мав багато контактів з українцями.

У 1929 році він став редактором двотижневика “Бунт молодих” (у 1937 році перейменованого на “Політику”). На шпальтах цього часопису з’явилася нова концепція польсько-українських відносин. “Бунт молодих” опирався примусовій полонізації українського населення, виступав проти упокорення села й нищення Церкви. Більше того, Гедройц друкував також голоси українців – серед інших редактора газети “Діло” Івана Кедрина-Рудницького, віце-маршалка Сейму Василя Мудрого чи Дмитра Донцова (ідеолога українського націоналізму).

Гасло полонізації українців було відкинута не лише тому, що така політика могла призвести до громадянської війни. Публіцисти “Бунту молодих” належним чином цінували українську культуру і вважали, що українці можуть бути цінним союзником у боротьбі з Радянським Союзом, що чекала поляків. Гедройц сподівався, що в 1940 році у “Східній Малопольщі” вдасться запровадити автономію.

Разом зі своїми співробітниками він намагався зацікавити українською справою різні політичні сили в Польщі, вів також розмови з українцями. Цю діяльність перервав вибух Другої світової війни.

Непоступливі щодо прикордонних земель

“Під кінець Другої світової війни буквально вивалилося дно світу, складовою частиною якого були по черзі перша та друга республіки, – писав Юліуш Міросшевський.

За нових обставин, свідомий нових викликів, що постали перед Польщею й Східною Європою, Гедройц переформулював свою

передвоєнну концепцію. Він брав також, а може, насамперед, до уваги польсько-українські відносини, які в 1939–47 роках ще більше “наїжачились колючим дротом”.

У квітні 1949 року, розчарований ставленням польської еміграції до української справи, він писав у листі до Єжи Стемповського: “Треба просто почати робити самому. І тут мені на думку спав план, до якого я хотів би Вас схилити. Йдеться про наше ставлення до українського питання. Мені здається, що слід скласти коротку й принципову заяву, яка б визначала це ставлення принципово, незалежно від сьогоденної тактики, і щоб її оприлюднили ті кілька осіб, котрі займалися цим питанням і мають моральне право голосу. (...) Поза сумнівом, така заява буде сприйнята дуже вороже обома сторонами. Однак ця заява, безперечно, стане колись вихідним пунктом до розв’язання чи врегулювання цих відносин, а якщо все піде нанівець, вона принаймні буде доказом того, що знайшлося кілька розсудливих осіб”.

Заяву не вдалося вчасно надрукувати. Лише у 1952 році на шпальтах “Культури” з’явиться лист ксьондза Юзефа З. Маєвського з Преторії, який наполягав на поверненні Вільнюса Литві, а Львова – Україні. Переломне значення мав уже згаданий лист Юзефа Лободовського “Проти примар минулого”.

Обидві публікації викликали дуже бурхливу реакцію читачів. Адже вони знову руйнували змову мовчання навколо питання, яке для повоєнної польської еміграції становило табу: непорушність східних кордонів Польщі до 17 вересня 1939 року. Слід пам’ятати, що в цей період “Культура” була адресована насамперед еміграції й фінансувалася нею. Мужньо пропонуючи перегляд польсько-українських відносин, погоджуючись на втрату Вільнюса та Львова, Гедройц майже всіх налаштував проти себе. До того ж, ні Уряд Польської Республіки в еміграції, ні представники еміграційних еліт, не визнавали рішення великих держав у Ялті й Потсдамі. Вони вірили, що скоро спалахне третя світова війна, яка визволить окуповану країну. Завданням еміграції було збереження того, що в окупованій Польщі переслідується, нищиться, совєтизується: вільної політичної думки, патріотизму, народної культури.

Поглиблення ізоляції від батьківщини супроводжувалось – передусім серед лондонської еміграції – формуванням певного способу мислення, відомого як “непоступливість”. На позиції непоступливості ґрунтувалися патріотизм, традиціоналізм, католицизм, утвердження національних цінностей. Перед-

вереснева Польща, так суворо поцінована після поразки 1939 року, зробилася об'єктом ідеалізації й точкою відліку в оцінках сучасності.

У цьому контексті питання східних земель набуло виняткового значення. Кордони сприймалися як східні рубежі Польської Республіки, оплот і бастион польськості; не бралася до уваги, що ці терени завжди були поліетнічними й мультикультурними. Це супроводжувалося специфічним – неприязним або й відверто ворожим – ставленням до національних меншин, а також ідеалізацією політики Другої Республіки щодо українців, білорусів і литовців. Нехтуючи їхніми національними й суспільними інтересами у міжвоєнний період, “непоступливі” не розуміли причин трагічних конфліктів, що виникали на прикордонних землях у 1939–45 роках. Поновлення кордонів, встановлених за ризьким договором, мало перекреслити несправедливий фінал Другої світової війни.

Сформовані таким чином територіальні уявлення, ототожнювані з ідеєю суверенітету Польщі, мусили вплинути на ставлення до інших народів, що заявляли претензії на ці землі. В листі до Лободовського Гедройц скаржився: “Андерс уже доволі нашкодив під час перебування у Штатах. Чи відомо Вам, що під час його перебування в Нью-Йорку мав відбутися український мітинг, який повинен був його вітати. Він не знайшов нічого кращого, як завести розмову про Львів, й українці, зрозуміло, розсердились. Часом справді руки опускаються”.

Варто пам'ятати, що серед вояків польської армії на заході, які згодом становили кістяк повоєнної еміграції, домінували вихідці зі східних земель Польської Республіки. Проте важка праця “Культури” давала плоди. У книзі “Громадське й культурне життя еміграції” Рафал Хабельський звертає увагу на те, що у 60-х роках “непоступливі” лондонці загалом змирилися з думкою про незалежність східних сусідів Польщі, хоча – в принципі аж до 1989 року – не могли розлучитися з мріями про “ризькі” кордони. З цієї точки зору позиція Гедройца й “Культури” лишалася винятковою.

Деколонізація думок

Гедройц усвідомлював, що польсько-українське питання є “вибуховою” темою не лише серед еміграції, а й у ПНР, де пропаганда різними способами поширювала антиукраїнські стереотипи. Цій меті служили популярні публікації, що з 60-х років виходили великими накладками – досить згадати “Заграви в Бещадах”, “Сліди рисячих

пазурів” або кишенькові книжечки із серії “Жовтий тигр”, а також брехливі фільми: “Сержант Калень”, “Вовчі луни”, “Підірваний міст”. На уроках історії у школах вчили, що акція “Вісла” стала наслідком волинської різанини й була спричинена необхідністю розправи з “бандами УПА”. Ці ж чорно-білі схеми можна зустріти в сотнях статей у тогочасній періодиці.

Навесні 1957 року Гедройц писав до Стемповського: “Всупереч десятирічним твердженням, нібито Польща нині є країною однаціональною, виявилось, що після відлиги є чимало українців і що питання стоїть набагато гостріше, ніж за найгірших часів Наконечникова-Клюковського (йдеться, мабуть, про Броніслава Наконечникова-Клюковського, міністра сільського господарства з травня 1933 р. до червня 1934 р. Він відповідав за реалізацію сільськогосподарської реформи в період посилення вимог розкріпачення з боку українських селян у Галичині – ред.). (...) На жаль, ситуація має такий вигляд, що низи залишилися тупими, і відлига цю тупість видобуває на поверхню, країною правлять напівінтелекти, які нічого не знають (насамперед історії), а “інтелектуальний світ” виявився лише емоційним та істеричним”.

Гедройц і його співпрацівники вважали, що майбутнє Польщі треба формувати вже сьогодні, не чекаючи падіння комунізму. “Ми не можемо дозволити собі чекати (...), якщо ми не можемо собі чогось дозволити, то це бездіяльності, половинчастих концепцій. Намагання перечекати зливу під дірватою парасолею опортунізму”, – писав Юзеф Лободовський.

Таким чином “Культура” зініціювала процес “деколонізації” польських умів. Звернімося ще раз до статті Лободовського від березня 1952 року. Вихідним пунктом є твердження, що “нас розділяє море крові й століття запеклої боротьби” Звична думка поляків полягала в тому, що винні завжди були “ті інші” – це українці учиняли різанину поляків. Лободовський не шкодує для поляків прикрих слів. Він нагадує, що різанина була взаємною, й новітня історія – 1939–45 роки – не є винятком: “Отже, провина є обоюдною, і ми не зробимо жодного кроку в цій справі, якщо будемо заперечувати гірку правду”. Захисникам ризького договору він відповідає: “А для українців Рига мала таке ж значення, що й Ялта для нас. У цьому сенсі аналогія повна”. Він критикує політику Польщі щодо української меншини у міжвоєнний період.

Однак автор полемізує не лише з поляками. Він звертає увагу українців, що в їх мисленні можна знайти чимало дошкульних місць

і комплексів, а також – подібну до польської “непроникність” для аргументів іншої сторони. Наприкінці він запитусь: “А хіба нас ніщо не об’єднує? Хіба немає в минулому і таких подій, таких явищ, в які міг би вкоренитися слабкий паросток майбутньої дружби, що з часом, за сприятливіших умов, розрісся б і перетворився на могутнє дерево?”

В зачарованому колі еміграції

Серед української еміграції стаття Лободовського та позиція “Культури” щодо Львова, зародили переконання, що на польській стороні є люди, з якими можна вести діалог. Іван Кедрин-Рудницький, який до війни часто гостював на шпальтах “Бунту молодих”, ділився своїми думками з Гедройцем: “Пишу до Вас під враженням від статті Лободовського. Чудова праця, слід було б зробити окреме видання. Я теж написав Вам на цю тему до Вашої “Культури”, але поки що не надіслав, зате написав до Свободи (Радіостанція “Свобода” – тотожна радіостанції “Вільна Європа” – вела програми для слухачів із СРСР – ред.). (...) Зачароване польсько-українське коло загрожує катастрофою обом сторонам. Звичайний глузд підказує, що необхідно знайти формулу порозуміння (...). Однак схильність до давніх національних фетишів не має меж, так само як і людська дурість”.

Українська еміграція у США, Канаді та Західній Європі протягом багатьох повоєнних років не була однорідною та впливовою політичною силою. Для цього було чимало причин: велике внутрішнє розмежування, домінування заробітчанської еміграції з притаманною їй слабкою національною свідомістю та значним ментальним і релігійним розшаруванням, відмінності досвіду вихідців із радянської України та емігрантів-галичан (інший рівень самоорганізації й уміння діяти в демократичних структурах).

В українській еміграції існувало кілька центрів, що претендували на урядування: петлюрівці (генерал Симон Петлюра в 1919–21 роках воював на боці Пілсудського за незалежну Україну; після поразки створив уряд у вигнанні), середовище УГВР (Українська Головна Визвольна Рада, позапартійна коаліція визвольних сил, утворена в липні 1944 року), ОУН (Організація Українських Націоналістів, утворена в 1929 році), а також ряд дрібніших партій та угруповань, зокрема прибічники гетьманства (урядів отамана Павла Скоропадського з 1918 року), радикальні соціалісти тощо. У найдинамічнішому середовищі ОУН тривали суперечки вже не лише між фракціями Андрія Мельника та Степана Бандери, а й усередині останньої.

Ставлення впливової емігрантської еліти із Західної України (довоєнних земель Польської Республіки) до Польщі та поляків було таке ж непримиренне, як і польської еміграції до українців. Це добре ілюструє лист Богдана Осадчука до Гедройца від 1953 року: “В останні місяці польсько-українські відносини дуже охололи. Серед вашої еміграції поширилися безглузді настрої, нібито американці денонсують Ялту, отже, Польща простягнеться від Щецина до Коломиї. У нас бандерівці вигадали гучне вшанування 700-ліття коронації короля Данила й 35-ліття українського Львова (...) Гортаю “Dziennik Polski” в Лондоні й дедалі частіше волосся на голові стає дибки. Звичайна хроніка: “На польських землях, загарбаних Сов’єтами” (...). Боюсь, невдовзі ми можемо опинитися перед такими фактами, як видання українцями західними мовами розлогої монографії про польське правління на Галичині та Волині до 1939 року чи перед українським союзом західних земель – Холмщини, Засяння та Лемківщини (...). Фанатики цієї ідеї наполягають, що коли польська преса здійснює нинішній курс – маючи на увазі насамперед “Dziennik Polski”, – якщо діє польський Союз північно-східних земель, то чому ж українці не можуть вдаватися до таких само засобів”.

Окремою, але надзвичайно суттєвою проблемою для еміграції було ігнорування українського питання на міжнародній арені. Джордж Кеннан, у 50-х роках головний експерт Державного департаменту США з російських справ, твердив, що хоч Україна й заслуговує на незалежність, з точки зору економіки вона є складовою частиною Росії й такою ж мірою, як Пенсільванія є частиною США, і застерігав Вашингтон від втручання у “сепаратистські конфлікти”, які вибухнуть після падіння радянського режиму.

Вже в 1952 році Лободовський писав у “Культурі”: “Фактом є те, що дуже багато чого мусило б змінитися на білім світі, аби Вашингтон почав серйозно думати про незалежну Україну (...) Права Польщі на незалежність ніхто не бере під сумнів. Щонайбільше дискутується питання кордонів. А ті ж самі права України беруться під сумнів на кожному кроці”. На жаль, у цій міжнародній справі політична кон’юнктура не змінилася аж до утворення незалежної України в 1991 році.

Примари минулого

Упродовж багатьох років Гедройц наполегливо й дуже послідовно поновлював спроби діалогу, переконаний, що “треба

подолати жах націоналістичної точки зору, як польської, так і української”. З цією метою на шпальтах таких видань, як “Культура” й “Історичні зошити” він друкував тексти, присвячені історичним подіям, що доти були білими плямами й забороненими темами.

Багато місця він присвячував таким темам, як інтернування солдатів та офіцерів армії Петлюри після підписання ризького договору, ув’язнення українських діячів у Березі Картузській чи упокорення українських сіл у 30-і роки. Важливу роль відігравали тексти, присвячені східній політиці Юзефа Пілсудського. У 35-у річницю київського походу (польські й українські війська зайняли це місто 7 травня 1919 р.) “Культура” надрукувала анкету на тему цілей та шансів угоди Пілсудський – Петлюра.

Не знаю, наскільки схильність Гедройца до програних справ – яку він сам визнавав – вплинула на його ставлення до отамана Петлюри. Проте воно було дуже живе, про що свідчить листування редактора зі Стемповським, численні статті, що друкували “Культура” й “Історичні зошити”, а також конкретні дії. У 1958 році французьке телебачення показало програму, присвячену убивству Петлюри (отаман був застрелений у Парижі в 1926 році за радянською намовою). Автори програми твердили, що на Петлюрі лежала відповідальність за єврейські погроми в Україні. Тоді в “Культурі” з’явилась стаття на захист отамана, а редакція поклала квіти на його могилу на цвинтарі Монпарнас.

Неоціненним є внесок “Культури” й “Зошитів” у висвітленні трагічних подій – 1939–47 років. Тим більший, що ці теми не порушувалися ні в країні, ні серед еміграції. Йдеться про такі речі, як роль українців у вересневій кампанії та Польської армії на заході, злочини УПА на Волині й упокорення українських сіл загонами польського підпілля, діяльність дивізії “СС-Галичина”, міфи про участь українців у придушенні Варшавського повстання, повосенні спроби порозуміння між УПА й WiN¹, нарешті терор польського війська на територіях, де мешкали українці, й акція “Вісла”. Згадаю лише публікацію таємних документів 1943 року на тему польсько-українських відносин і дві важливі статті: “Польсько-українські бої 1943–1947 років” Тадеуша Ольшанського (видрукувана під псевдонімом Ян Лукашов) й “Операція “Вісла” Альдони Хойновської.

У 1986 році Гедройц друкує лист українського емігранта Єжи Біласа, що змальовував упокорення Завадки Мороховської у 1946 році загонами Польської народної армії. Тоді були замордовані

близько ста мешканців українського села – серед жертв були діти, жінки й старики. Чи не була це перша польська публікація на цю тему?

Гедройц не приховував також зацікавлення постаттю митрополита Андрія Шептицького, зондував погляди Ватикану щодо можливості канонізації духовного вождя українців. Вже у 1948 році він писав до Стемповського: “Тепер я вбив собі в голову, що ми повинні розпочати клопотання перед Ватиканом про беатифікацію митрополита Шептицького. Гадаю, це було б справедливо по суті й дуже вчасно з тактичної точки зору; і добре було б, якби саме ми були ініціаторами й подбали про це”.

Дорога через мінне поле

1952 рік. Саме тоді Гедройц, не вагаючись, порушив надзвичайно делікатну тему, що й досі викликає багато емоцій: українці й придушення Варшавського повстання. З цього питання він надав слово українському історику Борисові Левицькому. Левицький пункт за пунктом розбив міф про українські підрозділи, що воювали з повстанцями. Застерігаючи від підозр, нібито ми хотіли довести, буцімто в українсько-польських відносинах під час останньої війни “все було гаразд”, він однозначно стверджував: “Легенда про участь українців” у цьому повстанні є симптомом існуючої в певних польських колах похлипливої ментальності й браку мужності предметно розглянути східні проблеми”.

У 1965 році Гедройці “Культура” стають на захист генерала Павла Шандрука, відзначеного орденом “Віртуті мілітарі” за бої під час вересневої кампанії 1939 року. Це рішення викликало бурхливу атаку преси в СРСР і ПНР, а також прорадянських газет на Заході. (Після вересневої кампанії Шандрук перебував у таборі для військово-полонених. Наприкінці війни німці його звільнили; в лютому 1945 року він очолив Українську Народну Армію, що співпрацювала з Третім рейхом. Цей нечисленний підрозділ, сформований у Німеччині, практично не брав участі в бойових діях – ред.)

Офіційні представники еміграції не зреагували на кампанію проти Шандрука. На його захист виступив Гедройц. У листі до Стемповського він писав: “Шандрук живе в нестатках і дуже старий. Гадаю, стати на його захист – це не лише обов’язок поляків, це може мати великий резонанс серед українців і виправить лондонське безглуздя”.

На шпальтах “Культури” Гедройц вмістив власний коментар, що робив дуже рідко. Він писав: “Польсько-українські відносини за

останнє п'ятдесятиліття багаті на похмури, часто криваві сторінки. Особливо, якщо йдеться про останню війну. Це речі маловідомі, суперечливі й забарвлені емоціями. (...) Проте, якщо справді серйозно думати про нормалізацію польсько-українських відносин, яка сьогодні більше ніж будь-коли є історичною необхідністю для обох народів, то нині найкращий час, аби дослідити ті справи з абсолютною неупередженістю. Треба нарешті покінчити з цією атмосферою, що отрує Східну Європу”.

Саме ця ідея була притаманна редакції “Культури”, яка тоді ж порушує іншу порослу численними міфами тему – дивізії “СС-Галичина”.

Вже у 1952 році Гедройц звертається до Левицького з проханням: “Шукаю компетентних авторів щодо “СС-Галичини”, а також Волині. Можливо, ви знаєте когось, хто міг би це опрацювати. (...) Тут мусив би хтось мужньо виступити, бо йдеться про відтворення цілої пронімецької концепції всього оточення померлого (Дмитра) Палія та його ще живих співробітників”. Проте знадобилося багато років, аби цей задум вдалося здійснити.

У 1965 році Гедройц друкує фрагменти спогадів Шандрука. Генерал представляє тодішні аргументи українців на користь рішення про створення “СС-Галичини”. Друкуючи його спогади, Гедройц наразився на гнів не лише польських громад. Навіть Левицький пригрозив розірвати стосунки через – на його думку – надто ліберальне трактування Гедройцем Шандрука.

На закиди Левицького редактор відповідав: “Я вважав за потрібне і, власне, демократичним представити справу об'єктивно, якщо йдеться про підставу нагородження, і дати можливість Шандруку викласти свою позицію. Так само, різко негативно ставлячись до Бригади Святокрижської, я кілька разів обговорював цю справу, даючи можливість Бригаді також викласти свою позицію. Факт існування Бригади Святого хреста досить ганебна сторінка в історії Польщі, але це факт. Замовчувати його або зводити рахунки, вдавшись до осуду, було б фальсифікацією історії. Власне, саме фальсифікація історії, всілякі намагання представити історію окремих народів в рожевих барвах призводять до виникнення ONR* чи бандерівщини. (...) Я маю глибоке переконання, що моя послідовність і справедлива, і чесна”.

Крім Шандрука, Гедройц друкував також статті інших українських авторів, яких поляки вважали суперечливими постатями – Дмитра Донцова, Володимира Кубійовича чи Миколи Лебеда (в роки війни

Кубійович представляв пронімецьку орієнтацію, Лебедь був діячем ОУН, належачи до фракції Бандери). В кожній ситуації він старався триматися неупереджено, подаючи точку зору та мотивацію обох сторін – польської та української.

Він уважно стежив за пресою, що видавала українська еміграція. З “Культурою” плідно співпрацювала редакція еміграційного часопису “Сучасність”, сам же Гедройц був членом редакційної ради щоквартальника “Віднова”.

Вже наприкінці 40-х років він розмірковував про створення в “Культурі” постійної рубрики “Українська хроніка”. Задум буде реалізований у 1952 році. Хроніка інформувала про життя української еміграції, з часом у ній з’являлося щораз більше інформації з радянської України.

Література перетинає кордони

У 1960 році Літературний інститут видав українською мовою “Розстріляне відродження” – антологію поезії, прози, есе та п’єс українських авторів 1917–33 років, упорядковану поетом-емігрантом Юрієм Лавриненком. Автор антології писав, що вона є “надзвичайно важливим символом нової ери, яка повинна нарешті настати в тисячолітній історії польсько-українського співіснування”.

Українська еміграційна преса, всупереч первісним побоюванням Гедройца, широко рекламувала антологію. Лавриненко в листі до редактора так коментував реакцію українців: “Читачі замислюються, як це можливо, що така монументальна й важлива праця видана поляками, а не українцями. Дивуються переважно затяті. Так їм і треба. А люди культурні у захваті від великодушності “Культури”, яка спромоглася на таку працю й кошти, і виявила таке розуміння сусідів”.

Сам Гедройц пишався тією публікацією – тим більше, що, за його словами, зробив її всупереч усім. Він використовував найрізноманітніші канали, аби антологія могла потрапити в Україну. Для нього було дуже важливо, аби публікації Літературного інституту доходили до інтелігентських кіл у Львові й Києві. “Чи я Вам писав, що починаю одержувати листи від українців зі Львова, які просять про “Культуру” (...) Ми не можемо цього кинути”, – писав він до Стемповського на початку 60-х років. Однак “залізна завіса” ізолювала радянську Україну від світу набагато щільніше, ніж Польщу. Більшість видань “Культури” потрапила за Буг лише після того, як Україна стала незалежною.

Єжи Гедройц помер 14 вересня 2000 року. Пішла з життя людина, котра, як ніхто інший, сприяла зведенню мостів польсько-українського

примирення. Його справу оцінили не лише поляки. В спеціалізованому номері видаваного в Польщі українського тижневика “Наше слово” шану йому віддали українські інтелектуали, люди різних поколінь і біографій – Євген Сверстюк, Ярослав Грицак, Микола Рябчук.

Зважаючи на те, що його вихідним пунктом була необхідність відходу від давніх взаємних претензій та антагонізмів, пошуку мудрих компромісів в ім’я спільного добросусідського майбутнього, він наражався на глухий чи голосний спротив консервативних уламків кожної діаспори. Можна лише уявити, скільки гіркоти й душевного болю коштувало це Гедройцу та його співпрацівникам. Проте він не припинив зусилля заради порозуміння і вони не виявилися марними. Виняткове значення для Єжи Гедройца мало польсько-українське порозуміння, яке він вважав “основою стабільності й розвитку всієї Центрально-Східної Європи”, – писав історик і літературознавець Іван Дзюба.

Що робити з таким народом?

Редактор зумів бути критичним щодо українців. Але головне вістря його критики було спрямоване на нас, поляків. “Що робити з таким народом?” – нарікав він. Суворо оцінював нашу кількасотлітню присутність на Сході: “Те, що називається ягеллонською політикою, було, по суті, династичною політикою. Це не було політикою польського народу. І звідси завжди неприязне, нечувано легковажне ставлення до всіх меншин, до всіх сусідів. (...) Зрештою від часів Сенкевича і початків “народної ідеології” поляки – це П’ясти в шароварах Ягеллонів, скроєних не за їхньою міркою. Для володіння Польщею в ягеллонських вимірах їм бракувало різних матеріальних передумов, а надто здібностей та ідей”.

Він багато вимагав від нас. Стверджував, що поляки, які упродовж кількох століть панували над східними сусідами, несуть спільну відповідальність за їх спізнене національне визволення й різні історичні біди. А якщо ми несемо спільну відповідальність, то сьогодні ми повинні підтримувати ці народи. Професор Анджей Менцвел запропонував інтерпретацію концепції Гедройца, яка видається мені надзвичайно влучною: “На практиці ця концепція означає, що не слід зводити історичні рахунки, особливо коли йдеться про пам’ятники й цвинтарі. Для сучасної польської тотожності це мусить означати неодмінну остаточну відмову від польської традиційної зверхності щодо тих країв та їх населення, які так само

остаточно звільнилися від об'єктивного їх сприйняття як теренів польсько-російського суперництва. Можна сказати, що побудова вдалих, особливих відносин з нашими найближчими сусідами, а отже, і з українцями, нерозривно пов'язана з перебудовою польської тотожності”.

Він залишив нам у спадок своє бачення Польщі, позначив напрями перемін польського мислення. Нам часто здається, що ми добре відпрацьовуємо уроки, визначені Гедройцом. Ми забуваємо, що сам редактор ніколи не був до кінця задоволений, вказуючи на величезну кількість проблем, які ми так і не змогли розв'язати. Вже після смерті Єжи Гедройца перед нами з'явилися нові “примари минулого” – Личаківський цвинтар, 55-а річниця акції “Вісла”, 60-а річниця волинських подій. Чи був би редактор задоволений нами, поляками? З того, як ми підійшли до цих викликів і що робимо...

Іза Хруслинська – публіцистка, автор книги “Była raz “Kultura”. Rozmowy z Zofia Hertz” (UMCS, Люблін, 2003).

Авторка дякує Генріку Гедройцу за можливість ознайомитись із листуванням Єжи Гедройца з Юзефом Лободовським. А також видавництву “Czytelnik” за можливість ознайомитись із підготовленим до друку листуванням “Listy ukraińskie” Єжи Гедройца (перекл. Оля Гнатюк, упорядкування Богуміли Бердиховської).

ПРИМІТКИ

¹ WiN – “Wolność s Niepodległość” – “Свобода і незалежність” – підпільна опозиційна організація.

* ONR – Oboz Narodowo-Radykalny (Національно-радикальний табір) – польська екстремістська організація.